

УДК 343.8

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.03.56>

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ НАГЛЯДОВОЇ ПРОБАЦІЇ

Железняк О.С.,*ад'юнкта кафедри адміністративного,
цивільного та господарського права
і процесу юридичного факультету,
Пенітенціарна академія України*

Железняк О.С. Зарубіжний досвід реалізації наглядової пробації.

У статті автором досліджено досвід багатьох держав у реалізації наглядової пробації, включаючи аналіз етапів початкового зародження цього інституту та його подальшого розвитку і трансформації, зміну підходів до загальної концепції наглядової пробації та її мети. Крім того, автором надано характеристику особливостей сучасної практики реалізації наглядової пробації як невід'ємної складової систем кримінального правосуддя у низці країн з огляду на відмінності, обумовлені власними правовими традиціями, історичним досвідом та потребами кожної із держав.

Також у статті звертається увага на існуючі підходи до впровадження реабілітаційних та виправних програм, наведено найпоширеніші у практиці інших держав кримінально-правові заходи, не пов'язані з ізоляцією правопорушників від суспільства.

За результатами здійсненого аналізу автором обґрунтовано думку про доцільність запровадження в Україні більш прогресивної системи наглядової пробації, яка відповідала б сучасним вимогам, адже міжнародна практика свідчить, що запровадження служби пробації є важливим фактором, який позитивно впливає на суспільство. Зазначається, що ефективною складовою служб наглядової пробації є програми з відновного правосуддя: це й виховний вплив на правопорушника, і профілактика вчинення повторних правопорушень, і сприяння соціальної адаптації та реінтеграції правопорушників у суспільство. Враховуючи вищевикладене, автор вважає за необхідне запровадити деякі моделі й конкретні методики пробації в окремих регіонах України.

В статті також наголошується на тому, що для практичного застосування переваг кожної закордонної системи пробації та реалізації її окремих методів в українській системі пробації необхідно комплексно та ґрунтовно розглянути, зокрема межі й узгодженість кримінальної політики та рівня гуманізації пенітенціарної політики; можливість та необхідність декриміналізації кримінальних діянь; єдність судової практики щодо призначення покарання стосовно непо-

внолітніх; узгодженість способів застосування пробації в зарубіжних країнах із особливостями застосування альтернативних позбавленню волі способів призначення покарань, що безумовно, є наразі актуальним напрямом для подальших наукових розвідок.

Ключові слова: наглядова пробація, зарубіжний досвід, кримінально-правові заходи, не пов'язані з ізоляцією правопорушників.

Zheleznyak O.S. Foreign experience in the implementation of supervised probation.

In the article the author analyzes the experience of many other countries in the field of implementing supervised probation, including the consideration of the initial stages of this institution and its further development and transformation, and changes in approaches to the general concept of supervised probation and its purpose. In addition, the author describes the peculiarities of the current practice of supervised probation as an integral part of criminal justice systems in several countries, taking into account the differences caused by their own legal traditions, historical experience and needs of each country.

The article also draws attention to the current approaches to the implementation of rehabilitation and correctional programs, and provides the most common criminal law measures in the practice of other states which do not involve isolation of offenders from society.

Based on the results of the analysis, the author substantiates the opinion that it is expedient to introduce a more progressive system of supervised probation in Ukraine which would meet modern requirements, since international practice shows that the introduction of probation is an important factor which has a positive impact on society. It is noticed that restorative justice programs are an effective component of supervised probation services: this includes educational influence on the offender, prevention of repeat offenses, and promotion of social adaptation and reintegration of offenders into society. Given the above, the author considers some models and specific methods of probation as necessary to be introduced in certain regions of Ukraine.

The article also emphasizes that for the practical application of the advantages of each foreign probation system and the implementation of its individual methods in the Ukrainian probation system, it is necessary to comprehensively and thoroughly consider, in particular, the limits and coherence of criminal policy and the level of humanization of penitentiary policy; the possibility and necessity of decriminalization of criminal acts; the unity of judicial practice regarding the sentencing of minors; the coherence of the methods of probation application in foreign countries with the peculiarities of detention.

Key words: supervised probation, foreign experience, criminal legal measures not related to the isolation of offenders.

Постановка проблеми. Вивчення практики реалізації наглядової пробації в інших країнах дозволяє виявити переваги та недоліки законодавства інших країн та на цій основі визначити напрями подальшого розвитку національної моделі наглядової пробації. Водночас, запозичуючи зарубіжний досвід, необхідно не лише вирішувати проблеми імплементації тих чи інших правових норм, а й адаптувати необхідні та ефективні методи та інструменти інших країн в Україні. Тож актуальним наразі є вивчення зарубіжного досвіду реалізації наглядової пробації, аналіз відповідного правового регулювання інших країн та з'ясування особливостей концепції наглядової пробації у кожній із них, що слугуватиме поглибленню наявних теоретико-практичних напрацювань у цій сфері та пошуку шляхів удосконалення національної практики.

Мета дослідження. Метою даної наукової розвідки є вивчення зарубіжного досвіду реалізації наглядової пробації, здійснення порівняльного аналізу відповідної практики інших держав та України з метою формулювання пропозицій щодо удосконалення відповідного національного законодавства та шляхів впровадження позитивних надбань інших країн у цій сфері.

Стан опрацювання проблематики. Питанням особливостей виникнення, становлення та розвитку інституту пробації в Україні, діяльності органів пробації тощо присвячено чимало наукових праць як з точки зору теоретичних досліджень сутності цього інституту, так і з огляду на сучасну практику його реалізації [1, 2, 3, 4, 5]. Втім досить актуальним та цікавим залишається питання подальшого вивчення зарубіжного досвіду реалізації наглядової пробації, виявлення та аналізу як позитивних напрацювань у цій сфері, так і недоліків та викликів, що стане в нагоді при формуванні шляхів подальшого розвитку національної системи пробації у її наближенні до міжнародно визнаних стандартів та вдосконалення відповідного правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, варто згадати, що історія пробації за кордоном насичена подіями та змінами у поглядах на природу пробації та її форму. Найперша система пробації була запроваджена на початку 19 століття у Великій Британії, США, Нідерландах, Данії тощо. Створення та поширення пробації обговорювалося на Перших Міжнародних пенітенціарних конгресах у Лондоні (1872) та Римі (1885), Конгресі Союзу міжнародного права в Брюсселії (1889) та Четвертому Міжнародному пенітенціарному конгресі, що відбувся в Санкт-Петербурзі в 1890 році.

Перші згадки про пробацію як національну систему британського кримінального права з'явилися на початку 19 століття, а в США, Великобританії, Німеччині, Франції, Канаді, Австралії, Новій Зеландії, Японії, Бельгії та Нідерландах наприкінці 20 століття [6, с. 94]. Проте існують різні точки зору щодо пріоритетності запровадження пробації у Великобританії чи США. За словами А. Піонтковського, інститут пробації був заснований у Північній Америці в 1869 році [7, с. 71–78], а Фон Ліст вважає, що умовне засудження виникло у Франції, а тюремний реформатор Беранже першим запропонував умовне засудження.

За час свого існування пробація зазнала чимало принципівих трансформацій. Якщо на ранніх етапах свого розвитку (приблизно до 1935 р.) вважалося, що вона обмежується спостереженням за засудженими, то ототожнення пробації із загальним спостереженням значно зменшилося напередодні та після Другої світової війни. На початку 70-х років система пробації почала розглядатися як один із інструментів, який сприяв певному успіху у зниженні рецидивної злочинності.

У 2005 році вчені А. ван Калмтаут, Дж. Робертс, С. Віндінг провели дослідження, основною метою якого було вивчення особливостей служб пробації та підготовки офіцерів пробації в країнах-кандидатах на членство в ЄС. Фактично ці науковці узагальнили вимоги до служби пробації та визначили загальні вимоги до її персоналу, деякі з яких дублювали вимоги, встановлені Європейською Комісією. Науковці зазначили, що, окрім офіційних та стратегічних завдань, важливим стало чітке визначення етичних принципів та правил, за якими працюють служби пробації. Зазначені вчені вказують універсальні, на їхню думку, принципи для служб пробації: повага до недоторканості приватного життя клієнта пробації; відкритість; відповідальність; повага до незалежності клієнта; добровільність; реалізм; помірність втручання; принцип вчасного втручання; принцип послідовності втручання; готовність співпрацювати з іншими організаціями; прозорість; мотивація.

У 1951 році Економічна і соціальна рада Організації Об'єднаних Націй висловила підтримку максимальному поширенню умовного засудження в правовій площині світу в країнах з різними рівнями соціально-економічного розвитку та культурою пенітенціарної практики, і вже в 1981 році Європейська організація пробації (ЕРО) був створений для професіоналізму в просуванні та поширенні досвіду роботи та розробок у сфері пробації в європейських країнах та у сфері пробації на національному та європейському рівнях [8]. З 1981 року Організація Об'єднаних Націй і Рада Європи прийняли резолюції, спрямовані на розширення альтернатив ув'язненню. Основними з них є: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 45/110 про Стандартні мінімальні правила ООН щодо заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила, 1990 р.), Рекомендація № R (92) 16 Комітету міністрів державам-членам про європейські правила щодо застосування громадських санкцій та заходів. Загалом у ході діяльності цих інституцій було прийнято близько 20 резолюцій, спрямованих на розвиток альтернатив ув'язненню в державах-членах ООН чи Ради Європи [8, 9].

Невід'ємною частиною виконання завдань пробації є соціальний супровід суб'єктів пробації, реалізація системи реабілітаційних та виправних програм, заходи постпенітенціарного догляду та соціальний захист колишніх ув'язнених. Оскільки суб'єкт пробації залишається в суспільстві, він має можливість використовувати всі наявні в суспільстві ресурси для досягнення своїх цілей ресоціалізації. Тому соціально-виховна робота служби пробації є одним із пріоритетних напрямків професійної діяльності її співробітників.

Цікавим є досвід підготовки фахівців до соціально-виховної роботи з неповнолітніми в США та Швеції. Ці країни мають багаторічний досвід функціонування служби пробації, а також потужні школи соціальної роботи. Так, одним з основних факторів для досягнення ефекту виправлення визначено вивчення особистості злочинця. Особливості підготовки працівників для ювенальної системи США (судді, адвокати, прокурори, поліцейські, пенітенціарний персонал, офіцери пробації, соціальні працівники) полягають у висуванні до кандидатів на посади таких спеціальних вимог, що забезпечують професійний підхід до справ неповнолітніх. До основних вимог належать такі: спеціальна освіта в галузі соціальної роботи, психології, педагогіки, юриспруденції; наявність життєвого та практичного досвіду виховної роботи; регулярне відвідування курсів підвищення кваліфікації; суворий конкурсний відбір.

Спільною метою пробаційних програм є досягнення позитивних змін у поведінці суб'єкта пробації. Реалізація пробаційної програми

передбачає: складання графіка, відвідування занять, дотримання певних правил поведінки, складання оцінки результатів і висновку про виконання пробаційної програми.

Важливо також зазначити, що утримання системи пробації є позитивним аспектом для держави, оскільки з економічного погляду це є менш затратним, ніж витрати на утримання місць позбавлення волі (витрати на утримання установ, ув'язнених, чисельний персонал). Наприклад, у Швеції, Фінляндії, Естонії та Румунії витрати на одного ув'язненого перевищують більш ніж у десять разів витрати на організацію пробації щодо однієї особи. У європейських країнах співвідношення правопорушників у місцях позбавлення волі до правопорушників, які перебувають під пробацією, становить один до трьох [10, с. 139].

Як свідчить аналіз джерел, що висвітлюють систему пробації зарубіжних країн [11; 12], кожна держава вирішує це питання, ґрунтуючись на власних традиціях та існуючих можливостях. Різною є відомча приналежність служби пробації. Наприклад, у Великій Британії, Данії, Японії, Фінляндії, Норвегії, Латвії, Чехії, Естонії служба пробації контролюється Міністерством юстиції; у США, Німеччині, Угорщині – судовою владою; Нідерландах – прокуратурою; у Швеції – тюремним відомством; у Сінгапурі служба пробації контролюється Міністерством розвитку громад і спорту.

Для прикладу, Кримінальний кодекс Швейцарії передбачає умовне покарання, якщо строк покарання не перевищує 18 місяців. Передумовою призначення такого покарання є визначення судом невчинення засудженим у майбутньому іншого злочину та за згодою сторін відшкодування завданих збитків. Управління ж умовами виконання пробації належить до повноважень місцевої в'язниці та адміністрації пробації.

Норвезька система підготовки персоналу пробації подібна до швейцарської системи, при цьому навчання здійснюється персоналом академії (KRUS). Академія KRUS є частиною Центрального управління виправної служби Норвегії. Його місія полягає в тому, щоб забезпечити дворічне спеціалізоване навчання, безперервну освіту та навчання, а також дослідження для офіцерів пенітенціарних установ і офіцерів пробації. Сьогодні Академія KRUS бере активну участь у створенні та розвитку дистанційної освіти, яка є надзвичайно актуальною для умов глобального процесу [9]. Норвезька служба пробації здійснює наступні основні види діяльності: громадські роботи, нагляд за умовно-досудковими правопорушниками, реалізація програми DUI (програма реабілітації наркоманів), нагляд і контроль за домашнім арештом, підготовка досудових звітів.

Головне завдання Служби пробації Естонії – зробити суспільство безпечнішим, використовуючи альтернативи ув'язненню. Така місія сформульована на передумові, що якщо, окрім нагляду, можна зробити роботу, щоб змінити злочинну поведінку правопорушника. Тому робота служби пробації в Естонії складається з двох частин – супервізії та сприяння соціальної адаптації. Ці підходи допомагають зменшити рецидив злочинності, тим самим покращуючи громадську безпеку [13].

Пробація в Угорщині має довгу історію з цілями моніторингу та підтримки в 1970-х і 80-х роках. Виправна служба для неповнолітніх і виправна служба для дорослих діють незалежно одна від одної, причому перша є частиною системи захисту дітей, а виправна служба для дорослих – частиною системи кримінальної юстиції.

У Румунії служба пробації підпорядковується Міністерству юстиції. Згідно з румунським законодавством, Служба пробації відповідає не лише за вироки, не пов'язані з позбавленням волі, а й надає психологічну допомогу жертвам злочинів. Діяльність з пробації в Румунії координується на національному рівні спеціалізованим підрозділом при Міністерстві юстиції. Департамент пробації не є самостійним відомством і всю його роботу координує Міністерство юстиції.

У Данії служба в'язниць і пробації підпорядкована Міністерству юстиції. У складі Департаменту функціонує Департамент пенітенціарної служби та пробації на чолі з Генеральним директором. Інноваційний проект служби пробації в Данії викликав певний інтерес у українських правоохоронних органів. Суть цієї розробки полягає у підвищенні якості роботи шляхом ефективного розподілу ресурсів служби пробації. Служба пробації контролює кількість і якість інформації про кожного суб'єкта пробації, а клієнтські файли зберігаються в системному каталозі, до якого мають доступ працівники Департаменту пенітенціарної служби та Департаменту пробації для оперативного моніторингу процесу пробації.

У Франції існує два окремих інститути: відстрочка виконання покарання та відстрочка призначення покарання, які регулюються чинним кримінальним кодексом Франції. У всіх цих випадках закон зобов'язує роботу спеціальних адвокатів з пробації [11, с. 86].

У Фінляндії за службу пробації відповідає Міністерство юстиції. Стратегічне управління службою здійснює Департамент кримінальної політики Міністерства юстиції. Служба пробації разом із службою в'язниць є частиною агентства кримінального правосуддя. Відділ служби пробації здійснює діяльність щодо виконання альтернативних видів покарання, зокрема гро-

мадських робіт, спеціальних покарань для неповнолітніх, нагляду за неповнолітніми, засудженими до умовного позбавлення волі, нагляду за особами, звільненими після відбуття покарання. У Фінляндії переважна більшість ув'язнених мають право на умовно-дострокове звільнення. Правопорушники користуються цим правом у 99% випадків.

Служба тюрем та служба пробації Швеції, а також поліція, прокуратура та судові органи підпорядковуються Міністерству юстиції. Служба складається з головних офісів, транспортних служб, Національної комісії з умовно-дострокового звільнення, Ради пробації, навчальних центрів і регіональних офісів, які включають в'язниці, центри ув'язнення та офіси пробації.

Створена в 2008 р. в Республіці Молдова служба пробації [8] має традиційні функції, що обмежують її діяльність з умовно засудженими та умовно-достроково звільненими громадянами. У 2010 р. Постановою Уряду Республіки Молдова № 827 законодавчо сформульовано організаційні структури органів пробації.

Варто також звернути увагу, що до найпоширеніших у практиці інших держав кримінально-правових заходів, не пов'язаних з ізоляцією правопорушників від суспільства, відносяться: штраф, грошова санкція, яка може бути накладена як індивідуальне покарання, та як умова пробації, при цьому досягаються такі цілі: економічно покарати правопорушника та скоротити судові витрати (Австрія, Бельгія, Угорщина, Польща, Німеччина, Фінляндія) [8]; відшкодування (компенсація) збитків потерпілим від злочину (Швейцарія); виплата грошової компенсації на громадські цілі, пов'язані з охороною здоров'я (Польща); тимчасове позбавлення деяких політичних та цивільних прав (Бельгія, Польща); позбавлення права полювання та риболовлі (Естонія); заборона займатися певною професією, ремеслом або укладати торгові угоди (Швейцарія); громадський осуд (Болгарія); поліцейське попередження (Англія); опублікування вироку до публічної інформації (Швейцарія, Польща); умовне зупинення відбування покарання, що полягає в тому, що правопорушник засуджується до ув'язнення, але виконання вироку припиняється без будь-яких умов; умовне звільнення, з наступним періодом пробації (Швеція) [8]; умовне звільнення з призначенням випробувального терміну (Швейцарія); умовне припинення кримінального переслідування із встановленням випробувального терміну та передачею винного під нагляд куратора (Польща); умовне засудження із встановленням охоронного нагляду (Швейцарія); пробація (кримінальний нагляд), включаючи нагляд у поєднанні з суспільно корисними роботами та нагляд у поєднанні з особливою програмою

лікування (Швеція); відстрочення позбавлення волі з встановленням випробувального терміну та передачею засудженого під нагляд куратора (Польща); відстрочення виконання вироку із встановленням випробувального терміну та передачею засудженого (Данія); електронний контроль з використанням різних технічних засобів, що дозволяє встановлювати місцезнаходження правопорушника протягом доби та контролювати його пересування в межах обмеженої території (Швеція, Великобританія); обмеження волі під наглядом (Польща); поєднання двох або кількох покарань, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства, яке відбувається або одночасно, або за черговістю (Велика Британія) тощо.

Тож діяльність служб пробації зарубіжних країн відрізняється різноманітністю і залежить від обсягу функцій, покладених на служби пробації.

Висновки. На сьогодні Україна має запровадити більш прогресивну систему наглядової пробації, яка відповідає б сучасним вимогам. Міжнародна й вітчизняна практика свідчить, що запровадження служби пробації є важливим фактором, який позитивно впливає на суспільство. При цьому, ефективною складовою служб наглядової пробації є програми з відновного правосуддя: це й виховний вплив на правопорушника, і профілактика вчинення повторних правопорушень, і сприяння соціальної адаптації та реінтеграції правопорушників у суспільство. Враховуючи вищевикладене, вважаємо за необхідне запровадити деякі моделі й конкретні методики пробації в окремих регіонах України.

При цьому, для практичного застосування переваг кожної закордонної системи пробації та реалізації її окремих методів в українській системі пробації необхідно комплексно та ґрунтовно розглянути, зокрема межі й узгодженість кримінальної політики та рівня гуманізації пенітенціарної політики; можливість та необхідність декриміналізації кримінальних діянь; єдність судової практики щодо призначення покарання стосовно неповнолітніх; узгодженість способів застосування пробації в зарубіжних країнах із особливостями застосування альтернативних позбавленню волі способів призначення покарань, що безумовно, є наразі актуальним напрямом для подальших наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гусак А.П. Ресоціалізаційна спрямованість пробації. *Юридичний вісник*. 2022. № 6. С. 119–126.
2. Левченко Ю.О. Актуальні питання діяльності системи органів пробації в умовах

воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 296–300.

3. Будяченко О.М. Напрями вдосконалення законодавства України щодо заходів пробації. *Dictum factum*. 2023. № 1. С. 122–130.
4. Самороков В.О., Киричук Б.С. Кримінально-правові аспекти інститутів обмеження волі та пробації: відповідність провідним європейським правозастосовним стандартам. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 342–346.
5. Санжара О.М. Пробація: виникнення та становлення. *Криміналістика і судова експертиза*. 2023. № 68. С. 292–301.
6. Гусак А.П. Зарубіжний досвід пробації та протидії злочинності засобами пробації. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. № 2 (49). С. 93–99.
7. Сімакова С.І., Мельник О.Г. Пробація, як механізм міжнародного досвіду роботи із правопорушником. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 3. С. 235–237.
8. Probation in Europe Updates. CEP Probation. URL: <https://www.cep-probation.org/knowledgebases/probation-in-europe-updates/> (дата звернення: 21.04.2024).
9. Муравйов К. Досвід США та Великобританії щодо реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та можливості його використання в Україні (2017). Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2017_1_37 (дата звернення: 21.04.2024).
10. Перепічка Н.Г. Інститут пробації в Україні: відповідність нормам міжнародного законодавства. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 4(113). С. 134–144.
11. Богатирьова О.І. Сутність інституту пробації у сучасному зарубіжному праві. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2013. № 31. С. 254–261.
12. Гизимчук С.С. Особливості здійснення пробації в зарубіжних країнах. *Молодий вчений*. 2019. № 4(2). С. 348–351.
13. Яцишин М., Куренда Л. Злочин та покарання за Кримінальним кодексом Литовської Республіки. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/2025/3/Yacyshyn_Kuranda.pdf (дата звернення: 21.04.2024).